

Тематичний розділ: Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти

Павлюк Н. М

викладач постановки голосу

Луцького педагогічного коледжу

Смокович Т. В

викладач фортепіано, концертмейстер

Луцького педагогічного коледжу

ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ТА ЖАНРОВОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ТЕКСТОВО - МУЗИЧНИХ ФОРМ

Стаття присвячена вивченню текстово-музичної форми як феномена, який реалізується в конкретних втіленнях, але володіє загальними, чітко визначеними і стійкими ознаками. Тобто основний ракурс - теоретичний: виявлення принципів, закономірностей формоутворення в музиці з текстом; особливості структури («як саме влаштована форма») і пошук тих причин, які зумовили цю структуру («чому вона так влаштована»). Музика і слово - воістину невичерпна область для вивчення; вона здавна привертати увагу дослідників (по суті, з тих пір, як існує саме мистецтво). Але в її межах і надалі будуть виявлятися як нові закономірності, так і чергові суперечливі факти, що вимагають пояснення. Стосується це, зрозуміло, і текстово-музичної форми: дане явище має величезний історичний простір, реалізується в безлічі конкретних художніх зразків, і його вивчення має вельми широкі перспективи. В статті передбачається неодмінне звернення до зразків музики, і пильна увага до історичного і жанрового контексту. Відповідно до загальноприйнятих визначень, текстово-музична форми - це форма, в якій провідна роль належить словесному тексту. Але що саме означає «провідна роль тексту»? У чому полягає його пріоритет, його привілеї над музичною складовою? Подібні питання також вимагають пильної уваги. В статті розглядаються різні аспекти взаємодії музики і тексту; виявляються та описуються чинники, які регулюють процес цієї взаємодії. Якщо текст наділений пріоритетною роллю, то як саме він впливає на музичний ряд, які

конкретні механізми його впливу? З іншого боку, які «відповідні імпульси» можуть виходити від музики, чи здатні вони якимось чином впливати на текст?

Ключові слова: текстово-музична форма, музичне мистецтво, культура, засоби виховання, суспільна свідомість, система педагогічної дійсності, інтегральна особистісна освіта, педагогічні знання, вміння, позиція, творчість, професійна поведінка педагога.

Постановка проблеми. До сих пір про текстово-музичні форми йшлося в загальнотеоретичному плані. Однак дуже важливо представляти їх не тільки як наукову абстракцію, але і як цілком реальне явище, що має місце в музиці конкретних епох, стилів і жанрів. Тому варто дати відповідь на два питання:

- Для яких періодів історії музики найбільш характерні текстово-музичні форми?

- В яких жанрах музичного мистецтва вони в першу чергу заявили про себе?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час набули особливої актуальності дослідження педагогічної текстово-музичних форм, які стали предметом вивчення В. Кодухова, В. Перетрухіна, Л. Гаспарової, В.Томашевського, В. Холшевої, В. Жирмунського, О. Федотова, С. Кормілової, Ю. Орлицький, М. Гіршман. Проте, варто зазначити, що літературних джерел по даній темі немає, в основному здебільшого практичні посібники по композиції; але в них в тій чи іншій мірі характерна тенденція до систематизації музичних форм. Основна увага приділяється, як правило, формам в музиці, хоча деякі автори згадують також окремі жанри. У деяких з праць присутні розділи, присвячені вокальній музиці. Дослідження глибинних механізмів взаємодії музики і слова, з опорою на професійний філологічний підхід (І. Степанова, «Слово і музика: діалектика семантичних зв'язків»); взаємозв'язок музичного і словесного мистецтв, проведення можливих паралелей між ними (роботи О. Сокола, Т. Чередниченка, Є.Чигарюка, Л. Гервер). Сюди ж мають відношення дослідження з проблем музичної мови і її паралелей з мовою вербальною, зокрема по музичній семіотиці (згадаємо імена М. Арановського, В. Медушівську, Т. Бершадську).

Чимало робіт, пов'язаних з цією сферою, опубліковано в серії збірок «Слово і музика» (за матеріалами конференцій пам'яті А.В.Міхайлова).

Формулювання цілей статті. Виявлення основних ознак тексто-музичної форми та відмінностей, які визначають їхню специфіку.

Виклад основного матеріалу. Слово і музика - мистецтва тимчасові, і це їх зближує: і словесний, і музичний ряд розгортаються в часі, тобто мають загальні «горизонтальні координати» (якщо під горизонталлю розуміти поступальний хід часу). З іншого боку, слово і музика мають різну природу ритму: в звуковій мові ритм кількісно невизначений, в музиці ж - як правило, цілком певний, і це породжує певну суперечність, робить взаємодію активним, динамічним. Що стосується історичної локалізації тексто-музичних форм, то різні дослідники цілком одностайно відзначають: такі форми були особливо значущі в музиці Середньовіччя і Відродження, а в епоху Нового часу вони явно пішли на спад. Так, Ю. Холопов, з метою максимально узагальнити історичний процес розвитку музичного формотворення, вводить наступну опозицію: тексто-музична форма - автономно-музична форма. Автор переконує, що вона становить основу історичної типології музичних форм, тобто: спочатку мистецтво було осередком тексто-музичних форм, а в підсумку багатовікового розвитку з'явилися автономно-музичні форми. «Природа тексто-музичних форм така, що вона не є чисто музичною, в звичайному вживанні понять. Або, точніше - законом для її побудови виявляється в першу чергу текст». «Зберігаючи родовий зв'язок з тексто-музичною формою (особливо в основоположній пісенній формі), автономна музична форма звільнилася від усіх немусичних чинників формування». Дана опозиція, однак, відображає історичну еволюцію форм в найбільш загальному плані, позначає одну з глобальних її тенденцій. Якщо ж розглядати історію європейської музики більш детально, то виявиться, що між «епохою тексто-музичних форм» і «епохою автономно-музичних форм» чіткої межі немає. І це навіть не означає, що між цими (в принципі, кілька абстрактними) епохами був якийсь «перехідний період». В одну і ту ж конкретну історичну епоху цілком могли співіснувати і форми з переважанням текстового початку, і їх антиподи - форми зі слабкою

роллю тексту. Навіть в пізньому середньовіччі: як і раніше в релігійному вжитку звучала григоріанська монодія (її форми за своєю природою - текстово-музичні), але в той же час виник метризований органум (який претендує на статус власне музичної форми: в ньому текст розбитий на окремі склади, при цьому виникає досить значна композиція) [5, с 85].

Крім того, з початком епохи Нового часу текстово-музичні форми не зникли зовсім: вони продовжували існувати, тільки їх роль в загальній системі форм помітно знизилася. В тій чи іншій мірі «текстово-музичні релікти» заявляли про себе і в музиці XVII століття (коли відгомони Ренесансу ще цілком виразні), і пізніше, аж в XX столітті (адже однією з тенденцій мистецтва Новітнього часу було повернення до «добре забутого старого») [1, с 13].

З написано вище, ми можемо зробити висновок про те, що у різні історичні епохи ці моделі форм співіснували, тільки в різному співвідношенні. До Нового часу безумовно переважали текстово - музичні форми; в Новий час центр ваги змістився до автономних музичних форм. Оскільки історичний простір, займане текстово-музичними формами, не має певних меж, їх жанрова локалізація також не цілком однозначна. У музикознавчому середовищі досі ведуться дискусії з приводу того, які жанри європейської музики безумовно відносяться до сфери текстово - музичних форм.

У навчальному посібнику В. Холопової [4] «Форми музичних творів» перераховані такі явища, які, на думку автора, мають до текстово-музичних форм безпосереднє відношення:

- григоріанський хорал,
- вітчизняний знаменний розспів,
- пісні трубадурів і труверів, мінезингерів і мейстерзінгерів,
- протестантський хорал,
- поліфонічні композиції Машо, Вітрі, Дюфаї,
- мадригал XVI століття. Належність мадригала до числа форм, де панує текст, підтверджує і Т. Дубравська; характеризує особливості поліфонічних форм зрілого Ренесансу, вона пише: «Текстовий принцип музичного формоутворення набув в музиці XVI століття найважливіше значення. Тенденція

до його твердження найбільш повно реалізувалася в музичному мадригалі, який з'явився в Італії в 30-40-ті роки» [3, с 11].

На підставі музикознавчих джерел, в яких розглядається поняття текстково-музична форма, можна вибудувати досить великий термінологічний ряд: до основного варіанту терміна, крім синонімів, додаються і найменування понять, більш вузьких за змістом [7, с 22]. Всі вони мають безпосереднє відношення до сфери текстково-музичної форми, але промальовують в ній локальні області:

- музично-поетична форма,
- музично-прозаїчна форма,
- рядкова форма,
- рядково-прозаїчна.

Є. Коляда згадує цей термін в зв'язку зі світською вокальною музикою нідерландських майстрів XV-XVI століть. У зарубіжному музикознавстві існують його аналоги: у В. Апеля згадується термін *poetic-musical form*. Очевидно, слово «поетична» в даному контексті є похідним не від «поетики», а від «поезії»; мається на увазі форма, створена на основі віршованого тексту. Т. Дубравська запропонувала такий варіант: «музично-поетична форма». Він наділений тим же значенням (будь-яка поезія передбачає поділ тексту на вірші), але за змістом навіть більш ясний (позбавлений будь-якої двозначності, в порівнянні з першим варіантом) [8, с 7].

У роботах Ю. Холопова [1] прямі вказівки на текстково - музичні форми наступні:

- григоріанський хорал;
- форми середньовічних і ренесансних пісень, зокрема - віршовані рондо, форма бар (в різних жанрових умовах - від пісень трубадурів до протестантського хоралу);

- мотетна форма XVI століття; в одній зі своїх лекцій Холопов охарактеризував її, як перше - корінний принцип - це структура тексту; друге - це чисто музична обробка мелодій - у вигляді різного роду повторень, імітацій, співвідношень текстково - музичних форм. У цій же праці є також згадка про форму канону: «нідерландські канони у Жоскіна де Пре такі, як ніби він про текст

абсолютно «забув» і займається одним тільки музичним конструюванням: наче це чисто музична, автономна форма. І все-таки всі вони підпорядковані слову» [8, с 25].

Однак деякі із згаданих жанрів і форм викликають у дослідників суперечливі оцінки. Ю. Москва вносить необхідну ремарку щодо григоріанського хоралу: «Часто форму співів григоріанського хоралу називають текстово-музичною. Однак це твердження не абсолютно і в будь-якому випадку вимагає уточнень». Далі - пояснення: «іноді текстові закономірності вступають в протиріччя з організацією музичної форми; головна причина - художня, і криється вона саме в бажанні зробити музичну форму більш «стрункою»; таким чином, музичні закономірності часом виходять на перший план, підпорядковуючи собі організацію тексту» [5, с 85].

Дослідниця музики XIV століття Т. Дубравська зазначає: «У месі Г. де Машо *Gloria* і *Credo* побудовані за принципом музично-текстових форм, поділених відповідно за синтаксисом тексту - на відміну від ритмічної структури інших частин». З приводу формоутворення в XVI столітті висловлює таку думку: «Музично-текстові форми, відтіснили в творчій практиці форми, засновані на *c.f.*, з точки зору їх тимчасової організації були за своєю природою «не композиційними» (протяжність форми спочатку задана текстом)». Таким чином, ритмічні форми та форми на *cantus firmus* автор протиставляє музично-текстовим - мабуть, з тих міркувань, що в них присутня власне музичний принцип формоутворення, помітно обмежує роль тексту [2, с 13].

У цій невеликій «дискусії» поки що були порушені форми і жанри середньовічно-ренесансної музики. Ми повернемося до питання: чи продовжували текстово-музичні форми існувати в епоху Нового часу; якщо так, то в яких жанрових умовах? У науковій літературі з цього приводу є наступні спостереження. Т. Дубравська зазначає, що у вокальній хоровій музиці XVII ст. принцип слідування за текстом залишався дієвим, хоча форми набували вже дещо іншої якості. Найбільш безпосередньо це проявляється в месях і мотет, написаних в «старовинному стилі» (*stilus antiquus*), тобто в рамках поліфонії строгого письма, з використанням моделі мотетної форми XVI століття; подібні

зразки є у Л. Хасслера (1564-1612), К. Монтеверді (1567-1643), А. Лотті (1667-1740) та інших композиторів [7, с 8].

М. Катунян відносить до текстово - музичних форм *рефренні форми* XVII століття - в хоровій музиці Г. Шютца, С. Шейдта, операх К. Монтеверді і його наступників: жанрові умови виявляються вже іншими, техніка письма - також, але текстовий принцип формоутворення як і раніше залишається в силі.

Очевидно, що між текстово-музичними та іншими формами музики з текстом немає певної межі: ні історичної, ні жанрової. Тому суперечливі трактування, що зустрічаються в науковій літературі з приводу того чи іншого жанру, цілком зрозумілі [5, с 85].

Висновки і пропозиції. Аналізуючи літературні джерела ми можемо зробити висновок про те, ключова ідея в усіх дослідників однакова: поняття текстово-музична форма має на увазі особливо важливу для форми роль тексту. На підставі деяких формулювань можна зазначити, що текстово-музична форма - це форма музики зі словесним текстом, в якій тексту належить провідна роль в формоутворенні. Варто зазначити, що неоднозначна ситуація може виникнути при аналізі будь-якого конкретного зразка: чи вважати його беззастережно текстово-музичною формою, або ж якісь ознаки ставлять під сумнів таке визначення, тому необхідно мати у своєму арсеналі досить чіткі критерії і досить ефективні методи аналізу, для того щоб не зробити помилку.

Джерела та література

1. Бахтін М.М. Проблема змісту, матеріалу і форми в словесному художній творчості // Бахтін М.М. Питання літератури та естетики. Дослідження різних років. - М .: Художня література, 1975. - 504 с.
  2. Дьячкова Л.С. Гармонія в західноєвропейській музиці (IX - початок XX століття). Навчальний посібник. - М .: РАМ ім. Гнєсіних, 2009. - 232
- С.Михайлов А.В. СЛОВО і МУЗИКА: Музика як подія в історії Слова // Слово і музика: Пам'яті А.В.Міхайлова. Матеріали наукових конференцій. Вип. 1. - Наукові праці Московської державної консерваторії ім. П.І.Чайковського. Зб. 36. - М., 2002. - С. 6-20.

3. Третьякова О.В. Концепти звуку і слова в творах В.Тарнопольського кінця ХХ - першого десятиліття ХХІ століття: Автореферат дис. ... канд. позов. - М., 2012. - 28 с
4. Цуккерман В.А. Аналіз музичних творів: Загальні принципи розвитку і формоутворення в музиці. Прості форми. - М.: Музика, 1980. - 296 с.
5. Чігарева Є.І. Там, де закінчується музика, вступає слово ... (Голос в інструментальних творах Миколи Корндорф) // Науковий вісник Московської консерваторії. 2012. № 1. - С. 138-147.
6. Естетика: Словник / За ред. А.А.Беляєва, Л. І. Новікової, В.І.Толстих. - М., 1989.
7. *Riemann H.* Grosse Kompositionslehre. Bd. III. — Leipzig, 1913.
8. *Van der Werf H.* The chansons of the troubadours and trouveres. A study of the melodies and their relations to the forms. — Utrecht, 1972.

Pavlyuk N., Smokovich T. To problem of historical and generational localization text - musical form

The article is devoted to the study of the text-musical form as a phenomenon, which is realized in concrete incarnations, but has common, clearly defined and stable features. That is, the main point of view - the theoretical: the identification of the principles, patterns of formation in music with the text; the features of the structure ("how the form is organized") and the search for those reasons that determined this structure ("why it is so arranged"). Music and the word is truly inexhaustible area for learning; she has long attracted the attention of researchers (in essence, since there is just art). But within it and in the future, new regularities will appear, as well as the next contradictory facts that require explanation. This applies, of course, to the textual and musical form: this phenomenon has a huge historical space, is realized in many specific artistic patterns, and its study has very wide prospects. The article assumes an indispensable appeal to samples of music, and a close attention to the historical and genre context. According to common definitions, text and music forms are a form in which the leading role belongs to the verbal text. But what exactly does the "leading role of the text" mean? What is its value, its privileges over the musical component?

Similar issues also require close attention. The article deals with various aspects of the interaction of music and text; the factors regulating the process of this interaction are revealed and described. If the text is given a priority role, how does it affect the music series, what specific mechanisms of its influence? On the other hand, which "relevant impulses" can come from music, can they somehow influence the text?

Key words: text - musical form, musical art, culture, means of education, social consciousness, system of pedagogical reality, integral personal education, pedagogical knowledge, skills, position, creativity, professional behavior of the teacher.